

‘बाढी’ कवितामा बल

भवीन्द्र कुँवर*

लेखसार

मानवजातिका क्रियाकलाप, अनुभव, र अभिव्यक्तिमा कुनै न कुनै रूपले बलको उपस्थिति हुन पुग्दछ। बल लगानी भएपछि मात्र वस्तु वा पदार्थहरू चल्ने वा रोकिने हुन पुग्दछन् र बलले वस्तु वा पदार्थका स्थिति, आकृति, वा आकारमा परिवर्तन गराउने कार्य गर्दछ भने बलको अनुभव र प्रयोगसँगै विकसित संज्ञानलाई मानव जातिले भाषाका माध्यमबाट समेत अभिव्यक्त गर्दै आएको पाइन्छ। पूर्ण वैद्यरचित ‘बाढी’ कविता पनि बलसम्बद्ध अभिव्यक्ति पाइने साहित्यिक रचनाको उल्लेख्य नमुना हो। उक्त कवितामा अभिव्यक्त बलसम्बद्ध विषयको प्राज्ञिक, वैज्ञानिक र शोधमूलक अध्ययन गरिएको भने पाइँदैन। यही अनुसन्धानरिक्तताको परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यमा यो अनुसन्धानकार्य केन्द्रित छ। यस लेखमा सम्पर्कहीन बलका रूपमा रहेको गुरुत्व बल लगानी भई तरल पदार्थ विस्थापित हुँदाका बखत पिण्ड, प्रदुर्यान्तर, र समयान्तराल सङ्ख्या मापनीय हुने स्थिति बन्दछ र यही स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको प्रस्ट पारिएको छ। यस अध्ययनबाट बलसम्बद्ध त्यस्तो अभिव्यक्ति उक्त कविताको विषय, बिम्ब, प्रतीक वा व्यञ्जनाका रूपमा अभिव्यक्त हुन पुगेको पुष्टि गरिएको छ। यसप्रकार एकातिर उक्त कवितामा बलसम्बद्ध केकस्ता पक्ष वा विषयको अभिव्यक्ति केकसरी गरिएको छ भन्नेबारे प्राज्ञिक विश्लेषण गर्ने र अर्कातिर बलसँग सम्बन्धित मान्यताका आधारमा अन्य साहित्यिक पाठहरू अध्ययनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्ने सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको हुँदा यो अनुसन्धान कार्य नवीन विषयको प्रतिपादनका साथै नवीन मूल्य र ज्ञानको विकासका दृष्टिले समेत औचित्यपूर्ण हुन पुगेको छ।

शब्दकुञ्जी

दुर्यान्तर, पिण्ड, प्रदुर्यान्तर, ‘बाढी’ कविता, र समयान्तराल सङ्ख्या।

विषयपरिचय

पानी मात्र पानी कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहित ‘बाढी’ कविता पूर्ण वैद्यरचित गद्य कविता हो। जम्माजम्मी पाँच ओटा अनुच्छेद र चौबिस हरफको यो कविताको विषय तरल पदार्थ र यसको

* प्रबन्ध निर्देशक, काठमाडौँ रिसर्च एन्ड पब्लिकेसन प्रा.लि.।

स्वभावसँग सम्बन्धित छ । यस कवितामा सामाजिक परिवर्तन वा क्रान्तिको प्रतीकका रूपमा बाढीको प्रयोग गरिएको व्यञ्जनागम्य अर्थसमेत प्रतीत हुने भए पनि मूलतः तरल पदार्थ र तरल पदार्थमा बलका कारण देखिन जाने विभिन्न स्थितिसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ । बलसम्बद्ध विषयहरू उक्त कवितामा कथ्य विषयका रूपमा मात्र नभई बिम्ब र प्रतीक वा व्यञ्जनाका रूपमा समेत आएको पाइन्छ । यस अनुसन्धान लेखलाई उक्त कवितामा बलसम्बद्ध केकस्ता पक्ष वा विषय अभिव्यक्त छन् र ती केकसरी अभिव्यक्त भएका छन् भन्ने कुराको प्राज्ञिक र शोधमूलक विश्लेषणमा परिसीमित गरिएको छ ।

बाढी आउँदा तरल पदार्थको मात्रामा वृद्धि हुन जान्छ र तरल पदार्थको प्रवाहमा समेत वृद्धि हुँदै जान्छ । यस्तो अवस्थामा तरल पदार्थको प्रवाहको प्रकृति जमिनको सतहको स्वरूप र गुरुत्व बलको मात्रामा निर्भर गर्दछ । यतिबेला अलगअलग स्थितिमा भिन्नाभिन्नै परिमाणको बल लगानी भई फरकफरक परिमाणका पिण्ड, प्रदुर्यान्तर, र समयान्तराल सङ्ख्या देखा पर्ने हुँदा तरल पदार्थको प्रकृतिमा असमानता देखा पर्दछ । वैद्यरचित उक्त कवितामा बलसँग सम्बन्धित यिनै विषयलाई समावेश गरिएको देखिन्छ ।

बलले कुनै पनि पदार्थलाई विस्थापन गर्ने वा विरूपित गर्ने गर्दछ । यसलाई वस्तु वा पदार्थको आकृति, स्वरूप, वा अवस्थामा परिवर्तन गराउने भौतिक परिमाणका रूपमा अर्थाइन्छ । यसले वस्तुलाई वेगवान् बनाउनुका साथै तान्ने वा धकेल्ने कार्यमा भूमिका निर्वाह गर्दछ । यस क्रममा कुनै परिमाणको बल लगानी हुँदा कुनै परिमाणको पिण्ड विस्थापित भई प्रदुर्यान्तर देखापर्नुका साथै निश्चित सङ्ख्याका समयान्तरालहरू देखा पर्दछन् । बलसँग सम्बन्धित यिनै पक्षसँग सम्बन्धित मान्यताका आधारमा विश्लेष्य पाठका रूपमा रहेको 'बाढी' कवितामा भएको बल सम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति र अभिव्यक्तिप्रक्रियालाई विश्लेषण गर्ने कार्य यस अनुसन्धान लेखमा भएको छ ।

'बाढी' कवितामा बलसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति पाइने भए पनि बलका कोणबाट प्राज्ञिक र शोधमूलक अध्ययन गर्ने कार्य यसअगि कतै भएको पाइँदैन । यही अनुसन्धान रिक्ततामा आधारित भएकाले यो अध्ययन नवीन हुनुका साथै औचित्यपूर्णसमेत हुन पुगेको छ । यस अनुसन्धानकार्यको उद्देश्य उक्त कवितामा बलसम्बद्ध केकस्ता विषय केकसरी अभिव्यक्त भए भन्ने कुराको विश्लेषण गर्नु रहेकाले उक्त कवितामा अभिव्यक्त अन्य पक्षको अध्ययन भने यसमा गरिएको छैन । यही परिसीमाभिन्न रही यो अध्ययन सम्पन्न भएको छ ।

अध्ययनको विधि

भौतिक परिमाण बलसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक मान्यतालाई आधार मानेर शोधसमस्याको प्राज्ञिक निष्कर्ष निकाल्ने कार्य यस अध्ययनमा भएको छ । अध्ययनका सिलसिलामा विभिन्न सन्दर्भपुस्तक, अनुसन्धान लेख तथा अन्य पाठ्यसामग्रीहरूको पुस्तकालयीय विधिबाट सङ्कलन गर्नुका साथै प्राथमिक सामग्री र द्वितीयक सामग्रीहरूको सोद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरी पठन, बोध, र विश्लेषणबाट निष्कर्ष दिने कार्य यस अध्ययनमा गरिएको छ । यस सिलसिलामा उक्त कविताबाट पाँच ओटा उदाहरण छनोट गरी बलसम्बद्ध पक्षका रूपमा रहेका पिण्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तराल सङ्ख्याका आधारमा तत्सम्बन्धी विषयको निरूपण गर्ने र ती विषय उक्त कवितामा कथ्य विषय, बिम्ब, प्रतीक वा व्यञ्जनाका रूपमा केकसरी आएका छन् भन्ने निरूपण गर्ने कार्य सम्पन्न गरी समुच्चयात्मक निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

बल कुनै दिशातर्फ उन्मुख हुने तत्जन्य परिमाण हो। बललाई वस्तुको आकार र स्वरूप परिवर्तन गर्ने र जडगतिलाई बदल्ने भौतिक परिमाणका रूपमा चिनाइन्छ (क्लेभेलेण्ड, सन् १९६४, पृ. ६२)। यो सम्पर्क बल र सम्पर्कहीन बल गरी दुई प्रकारका हुने मानिन्छ जसअनुसार पदार्थ वा वस्तुको सम्पर्कमा आएर वा छोडिएर सम्प्रेषित हुने बललाई सम्पर्क बल भनिन्छ भने वस्तुको सम्पर्कमा नआइकन वस्तुका सबै कणमा लाग्न जाने बललाई सम्पर्कहीन वा वस्तुबल भनिन्छ (फिस्क, सन् २००७, पृ. ६५४-५५)। वस्तुबललाई आधारभूत बलका रूपमा चिनाइन्छ र यसअन्तर्गत गुरुत्वात्मक, चुम्बकीय, र विद्युतस्थिति बल पर्दछन्। (फिस्क, पृ. ६५४-५५ र अपफेल र फिलिप, सन् २००७, पृ. ७८-७९)

बललाई आन्तरिक बल र बाह्य बल गरी दुई भागमा विभाजन गर्ने प्रचलनसमेत रहेको पाइन्छ। यस मान्यताअनुसार एउटै वस्तुभित्र एक कणबाट अन्य कणमा सम्प्रेषित हुने बल आन्तरिक बल हो भने जीवित बलका रूपमा आउने गुरुत्वात्मक बल वा मृत बलका रूपमा आउने भारसम्बन्धी बल बाह्य बलअन्तर्गत पर्दछन् (फिस्क, पृ. ६५४-५५; एमरिच, सन् १९९०, पृ. ४७४, र येह, सन् १९९०, पृ. ५७५)। साथै अवरोधहीन क्षेत्रमा रहेको कुनै पिण्डमा समान परिमाणको बल लगानी हुँदा उत्पन्न प्रवेग उक्त बलसँग समानुपातिक हुने र पिण्डसँग व्युत्क्रमानुपातिक हुने मान्यतासमेत प्रचलनमा रहेको छ (पेक, सन् २००७, पृ. ३८०)। यी विभिन्न धारणाबाट सम्पर्क वा सम्पर्कहीन बल कुनै परिमाणको पिण्डयुक्त वस्तुमा लगानी गर्दा उक्त वस्तु स्थिर अवस्थाबाट चालमा आउने वा चालको अवस्थाबाट स्थिर अवस्थामा आउने वा वस्तुको आकार वा आकृति परिवर्तन हुन जाने देखिन आउँछ।

अवरोधहीन क्षेत्रको वस्तुमा कुनै परिमाणको बल लगानी भएपछि निरन्तर विस्थापित हुँदै गरेको वस्तुले पार गर्ने दूरीको मात्रा पनि समान रूपले बढ्दो क्रममा हुने र समान रूपले बढ्दो क्रममा रहेका अनुक्रमिक पदका बिचमा साभ्ना अन्तर हुने (जेम्स/जेम्स, सन् १९८८, पृ. १९ र ६०; टन्टन, सन् २००५, पृ. २८, र वेस्टिन, सन् २००३, पृ. १२३) भएकाले त्यस्ता अनुक्रमयुक्त पदका रूपमा रहने दूरीका विभिन्न परिमाणका बीचको अन्तर पनि एकाइ समयान्तरालमा देखिने साभ्ना दूरी अन्तर वा दुर्यान्तरका रूपमा देखिन जान्छ। प्रति एकाइ समयमा देखिने दूरीको यस्तो साभ्ना अन्तरलाई प्रदुर्यान्तर भनिन्छ (कुँवर, २०६७, पृ. २९१; र कुँवर, २०७७, पृ. ५२)। अर्थात्, दूरीका अनुक्रमका बिचको अन्तर दुर्यान्तर हो भने प्रतिएकाइ समयको दुर्यान्तर नै प्रदुर्यान्तर हो।

यसप्रकार लगानी बलपश्चात देखिने असर वस्तुको स्थिति, आकार, वा आकृतिमा हुने परिवर्तनका रूपमा देखा पर्दछ भने त्यस्तो बल पिण्ड, साभ्ना गतिअन्तर, र समयान्तराल सङ्ख्याको गुणनफलसँग बराबर हुन्छ (कुँवर, २०७६, २०७७, पृ. १४०)। तसर्थ सुव्रत समीकरणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने साभ्ना गतिअन्तर वा प्रदुर्यान्तर (कुँवर, २०७७, पृ. ५३), वस्तुमा निहित पिण्ड र समयान्तराल सङ्ख्याको गुणनफलसँग लगानी भएको बलको मात्रा बराबर हुने देखिन आउँछ। बलको मापन र वर्णनमा भूमिका निर्वाह गर्ने पिण्ड, प्रदुर्यान्तर वा साभ्ना गतिअन्तर, र समयान्तराल सङ्ख्याबारे तल चर्चा गरिएको छ।

पिण्ड वस्तुमा निहित पदार्थको मात्रा हो। वस्तुमा निहित पदार्थको मात्रालाई पिण्ड भनी चिनाउने पहिलो कार्य न्युटनले गरेको पाइन्छ (पार्कर, सन् १९९३, पृ. ७६७)। वर्तमान समयमा भने कुनै पदार्थमा रहेको पिण्डलाई एक किलोग्राम प्लाटिनम-इरिडियम धातुबाट बनेको ढकसँग दाँजी मापन गरिन्छ। पिण्डलाई चिनाउने क्रममा रोनाल्ड एउटभसले गुरुत्वाकर्षण-पिण्ड र इनर्सियल पिण्डका बिचमा भिन्नता नहुने उल्लेख गरेको पाइन्छ (डेन्टिथ, सन् २००८, पृ. ३०९-१०)। पछिल्लो

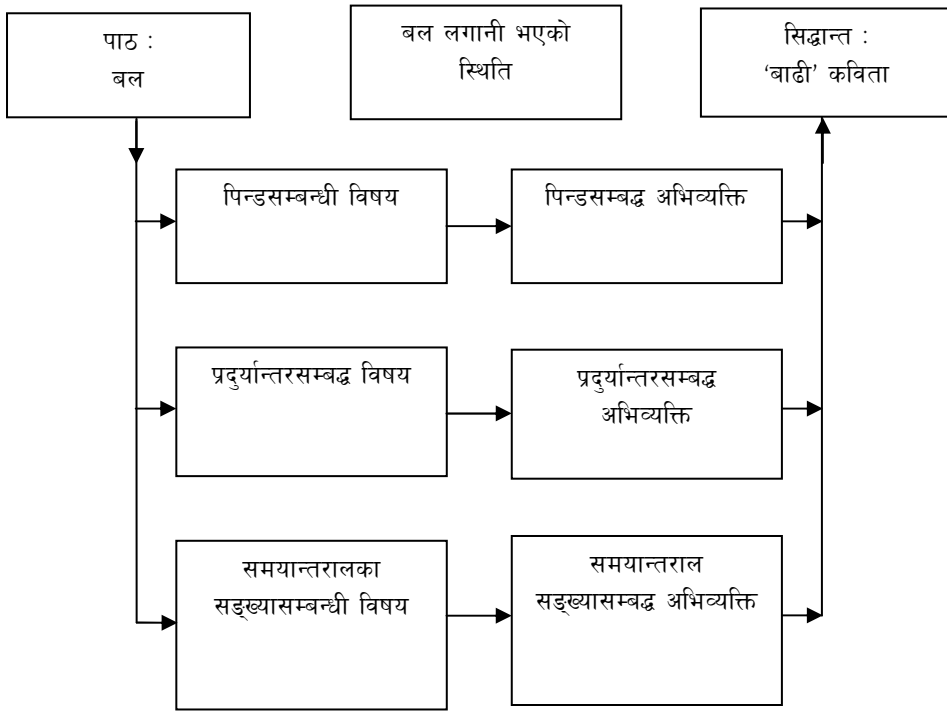
समयमा एउटभसको धारणाको प्रभाव परेको देखिन्छ। फलतः पिन्डलाई वस्तुमा निहित पदार्थका रूपमा त्यति चिनाइएको पाइँदैन (क्लेभेलेण्ड, सन् १९६४, पृ. ६४) र यसलाई वस्तुको गतिको परिवर्तनमा बाधा पुऱ्याउने विषयका रूपमा चिनाउने गरिएको पाइँन्छ (जेम्स/जेम्स, सन् १९८८, पृ. २३८)। हाल पिन्डलाई प्लाङ्क स्थिराङ्कका आधारमा मापन गर्नुपर्ने नवीन धारणासमेत अगि सार्ने गरिएको पाइँन्छ (खनाल, २०७५, पृ. ७)। पिन्ड इनर्सियात्मक, गुरुत्वात्मक, अविनाशी वा संरक्षित र सरल रेखीय योगात्मक हुने भनिएको पाइँन्छ। (पार्कर, सन् १९९३, पृ. ७६८)

पिन्डसम्बन्धी माथि उल्लिखित धारणाबाट कुनै पनि पदार्थमा कुनै न कुनै परिमाणको पिन्ड रहन्छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ र कुनै पनि पाठमा पदार्थ र पदार्थजन्य स्वभावको वर्णन वा अभिव्यक्ति हुँदा पिन्डको अभिव्यक्ति पनि स्वतः भएको हुन जाने देखिन्छ। साथै यसबाट पिन्ड वस्तुमा निहित पदार्थको मात्रासँग, इनर्सियाको मात्रासँग, गुरुत्वाकर्षणको मात्रासँग र कुनै परिमाणको बाधासँग सम्बन्धित भएर अभिव्यक्त हुन्छ भन्ने पनि स्पष्ट हुन्छ।

साभ्का गतिअन्तर बलको एउटा पक्ष हो (कुँवर, २०७६, २०७७, पृ. १४०) र यसलाई प्रदुर्यान्तर वा एकाइ समयान्तरालको दुर्यान्तर भनिन्छ। यो समान परिमाणका निकट समयान्तरालमा पार भएका दूरीका बिचमा देखिने साभ्का अन्तरका रूपमा आउँछ (कुँवर, २०७७, पृ. ५२-५३)। अर्थात् एकाइ समयान्तरालहरू क्रमबद्ध रूपले बढ्दो वा घट्दो अनुक्रममा रहेका दूरीहरूका अन्तरबाट पहिल्याउन सकिने हुँदा साभ्का दूरीअन्तर वा दुर्यान्तर बलसम्बद्ध परिमाण हुन पुग्दछ। एकाइ समयान्तरालमा देखिने यही दुर्यान्तर नै प्रदुर्यान्तर हो। तसर्थ वस्तु क्रमिक रूपले बढ्दो गतिमा हुँदा हरेक एकाइ समयखण्ड वा समयान्तरालमा पार हुन जाने थप दूरीको मात्राका रूपमा आउने प्रदुर्यान्तरसँगै समयान्तराल सङ्ख्यामा समेत वृद्धि हुन पुग्छ। यसबाट कुनै पाठमा कुनै वस्तु वा पदार्थ बढ्दो गतिमा विस्थापित भएको स्थितिको अभिव्यक्ति वा वर्णन हुँदा दुर्यान्तर वा प्रदुर्यान्तर पनि स्वतः अभिव्यक्त हुन पुग्ने हुन्छ।

समयान्तराल प्रदुर्यान्तरसँगै मापन गरिने भौतिक परिमाण हो। समयान्तरालहरूमा देखिने दुर्यान्तर नै प्रदुर्यान्तर भएकाले हरेक पटक देखिने प्रदुर्यान्तरको आवृत्तिसङ्ख्या वा त्यस्ता अनुक्रमिक पदसङ्ख्याभन्दा समयान्तराल सङ्ख्याको मात्रा एक मात्राले बढी हुने गर्दछ। उदाहरणका लागि एक मिनेटको समयावधिमा हुने एकाइ समयान्तराल अथवा सेकेन्डको सङ्ख्या साठी हुन्छ र हरेक समयान्तरालमा पार भएका दूरीको जम्मा सङ्ख्या पनि साठी नै हुन्छ तर साठी ओटा दूरीका बीचमा देखिने दूरीअन्तरहरूको सङ्ख्या भने उनान्साठी हुन पुग्दछ। यसर्थ कुनै परिमाणको बल लगानी भई कुनै वस्तु वा पदार्थ निरन्तर गति वा वेगमा रहँदा समयान्तराल सङ्ख्या पनि स्वतः अन्तर्निहित हुन पुग्दछ र त्यो जम्मा अवधिको एकाइ समयखण्डसँग बराबर हुन्छ।

बलसम्बन्धी उपर्युक्त धारणाबाट कुनै परिमाणको बल लगानी भएपछि वस्तु वा पदार्थ चालमा आउँदा उक्त वस्तु वा पदार्थमा भएको पिन्डको मात्रा, प्रदुर्यान्तरको मात्रा, र समयान्तराल सङ्ख्या स्वतः अन्तर्निहित हुन पुग्दछन् भन्नेसमेत स्पष्ट हुन्छ। तसर्थ कुनै पाठमा वर्णित वा अभिव्यक्त बलसम्बद्ध विषयको विश्लेषण गर्दा पिन्ड, प्रदुर्यान्तर, र समयान्तराल सङ्ख्यासम्बन्धी मान्यतालाई आधारका रूपमा लिनुपर्ने हुँदा उक्त कवितामा हुन गएको बलको अभिव्यक्तिको विश्लेषण पनि निम्नलिखित विश्लेषण ढाँचाबमोजिम गरिनु उपयुक्त ठहरिन्छ :

‘बाढी’ कवितामा बलसम्बद्ध पक्षको अभिव्यक्ति

‘बाढी’ कवितामा गुरुत्व बलका कारण प्रभावित तरल पदार्थको स्थिति र गतिमा आउने फेरबदलसँग सम्बन्धित स्वभाव अभिव्यक्त हुनपुगेको पनि देखिन्छ। उक्त कवितामा अभिव्यक्त हुन पुगेका बलसँग सम्बन्धित विषयहरूको प्राज्ञिक विश्लेषण गर्दा आवश्यक शर्तका रूपमा बल लगानी भएको अवस्थाका साथै पिण्ड, प्रदुर्यान्तर, र समयान्तराल सङ्ख्यासँग सम्बन्धित मान्यतालाई विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधारका रूपमा लिनुपर्ने देखिन्छ।

‘बाढी’ कवितामा बल लगानी भएको अवस्था

बल लगानी नहुँदासम्म कुनै पनि वस्तु वा पदार्थको स्थिति, स्वरूप वा आकृतिमा परिवर्तन हुँदैन। कुनै परिमाणको पिण्डयुक्त पदार्थ विस्थापित हुँदा कुनै न कुनै परिमाणको बाह्य बल लगानी भएको हुन्छ। बल लगानी भएपछि देखिने असर वा परिवर्तनलाई पिण्डको मात्रा, प्रदुर्यान्तरको मात्रा, र समयान्तराल सङ्ख्याका आधारमा वर्णन र मापन गरिन्छ। त्यसरी विस्थापित हुने क्रममा पिण्डको गति समान वा असमान प्रकृतिको हुन पुग्छ। निरन्तर बाधा उत्पन्न भएको अवस्थामा बल लगानी हुँदा पिण्डको गति समान नै रहन पनि सक्छ। ‘बाढी’ कवितामा गुरुत्व बल लगानी भई तरल पदार्थ समान वा असमान वेगमा चलायमान भएको अवस्थाको अभिव्यक्ति पाइन्छ। निम्नलिखित उदाहरणबाट उक्त कवितामा त्यस्तो अवस्थाको अभिव्यक्ति रहेको स्पष्ट हुन्छ :

उदाहरण एक :

उसको गतिको तीव्रता
त्यहीं नै सबभन्दा बढी हुन्छ

जहाँ उसको सतह सबभन्दा बढी भिरालो बन्छ । (वैद्य, २०६९, पृ. ५२)

यहाँ सर्वनाम 'ऊ' का रूपमा आएको तरल पदार्थ स्थिर नभई असमान गतिहरूमा चलायमान भएको अभिव्यक्ति छ । सबभन्दा बढी भिरालो सतहमा तरल पदार्थको गतिको तीव्रता बढ्छ भन्नु र गुरुत्व बलको मात्रा बढी लगानी भएको स्थितिमा रहेको तरल पदार्थको गतिको तीव्रतामा वृद्धि हुन्छ, भन्नु भौतिकीका अर्थमा समान हुन जान्छ । सोही अभिव्यक्ति उपर्युक्त अंशमा पाइन्छ । यसबाट 'बाढी' कवितामा कुनै परिमाणको बल लगानी भएको र त्यसका कारण तरल पदार्थ विस्थापित हुनपुगेको अवस्था अभिव्यक्त भएको पुष्टि हुन्छ । यहाँ तरल पदार्थलाई यसरी चलायमान गराउनका लागि गुरुत्व बलको भूमिका रहेको देखिन्छ ।

गुरुत्व बलको मात्रामा उतारचढाव हुँदा वस्तुको गतिमा पनि उतारचढाव भएको अभिव्यक्ति माथिको कवितांशमा देखिन्छ । जमिन जति भिरालो हुन्छ उति नै पदार्थमा लगानी हुने गुरुत्व बलको मात्रा बढ्दै जान्छ भन्ने तथ्यलाई उक्त कवितामा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यहाँ पाठकको दृष्टिबाट भिरालो सतहलाई तल्लो वर्ग र बाढीलाई कुनै परिवर्तनको अर्थमा बोध गर्दा बलसम्बद्ध विषय प्रतीकात्मक रूपले आएको पनि पाउन जान्छ । त्यस्तै तरल पदार्थ प्रवाहको तीव्रता वा मात्रा बाटो च्यापिएको वा साँघुरिएको स्थानमा बढी हुने र सोहीबमोजिम चापको मात्रामा पनि वृद्धि हुन गई लगानी बलको मात्रामा समेत वृद्धि हुने स्थितिसम्बद्ध अभिव्यक्ति पनि उक्त कवितामा छ । निम्नलिखित उदाहरणमा त्यस्तो अभिव्यक्ति पुष्टि हुन्छ :

उदाहरण दुई :

उसको धारको तोड

त्यहीँ नै सबभन्दा कडा हुन्छ

जहाँबाट ऊ बढी च्यापिएर आएको हुन्छ । (वैद्य, २०६९, पृ. ५२)

यहाँ तरल पदार्थको धारको तोडमा वृद्धि हुने स्थितिको चित्रण छ । बढी च्यापिएको वा साँघुरो बनेको स्थानमा तरल पदार्थको फैलावट कम भई तरल पदार्थले प्राप्त गर्ने उचाइमा वृद्धि हुन पुग्ने हुँदा गुरुत्व बलको प्रभाव बढी हुन जान्छ । फलस्वरूप तरल पदार्थको धारको तोड खिरिलो र कडा बन्न पुग्छ । त्यस्तै, तरल पदार्थको उचाइमा वृद्धि हुँदा लगानी हुन जाने गुरुत्व बलको प्रभाव पनि बढी नै हुन जाने तथ्य माथिको कवितांशमा अभिव्यक्त छ । यसबाट उक्त कवितामा लगानी बलको मात्रामा वृद्धि भएका कारण तरल पदार्थको धार कडा हुन जाने स्थितिको अभिव्यक्ति हुन पुगेको स्पष्ट हुन पुग्छ । दबिएको सामाजिक पक्षलाई कथ्य मान्दा भने तरल पदार्थको धारको तोड कडा हुने स्थिति सहचर प्रतिच्छायायर्थका रूपमा वा व्यञ्जनागम्य अर्थका रूपमा अभिव्यक्त भएको समेत देखिन आउँछ जसले साहित्यको सौन्दर्यात्मक औजारका रूपमा समेत बलसम्बद्ध विषयले भूमिका निर्वाह गरेको स्पष्ट गर्दछ ।

यसप्रकार पूर्ण वैद्यरचित 'बाढी' कवितामा कुनै पिण्डमा कुनै परिमाणको बल लगानी भएको अवस्थाको अभिव्यक्ति कथ्यार्थ र प्रतिच्छायायर्थका रूपमा भएको पुष्टि हुन्छ । बलमध्ये पनि सम्पर्कहीन बलका रूपमा रहेको गुरुत्व बल लगानी भएको स्थितिको अभिव्यक्ति उक्त कवितामा रहेको देखिन्छ ।

'बाढी' कवितामा पिण्डको अभिव्यक्ति

वस्तुमा भएको पदार्थको मात्रा नै पिण्ड भएकाले कुनै पनि पदार्थ स्वतः पिण्डयुक्त हुन्छ । त्यस्तै, पिण्ड वस्तुमा निहित पदार्थको मात्रासँग, इनर्सियाको मात्रासँग, गुरुत्वाकर्षणको मात्रासँग, र कुनै परिमाणको बाधासँग सम्बन्धित भएर अभिव्यक्त हुन पुग्दछ । 'बाढी' कवितामा पनि पिण्डको

अभिव्यक्ति पाइन्छ । तरल पदार्थको उपस्थितिको अभिव्यक्ति रहेको हुँदा उक्त कवितामा वस्तुमा निहित पदार्थका रूपमा पिण्डको अभिव्यक्ति हुन पुगेको देखिन्छ । उक्त कवितामा भएको पिण्डको अभिव्यक्तिलाई निम्नलिखित उदाहरणबाट पुष्टि गर्न सकिन्छ :

उदाहरण तीन

पानी जो बग्छ

त्यो जमिन सम नहुनुको परिणाम हो । (वैद्य, २०६९, पृ. ५२)

यस कविताशमा पानी र पानीको बहावको स्थितिको चित्रण गरिएको देखिन्छ । यसमा पिण्डका रूपमा रहेको तरल पदार्थ चलायमान वा प्रवाहित हुनुका पछि जमिन समतल नहुनुले भूमिका निर्वाह गरेको अभिव्यक्ति छ । जमिन समतल नभएका कारण पानी बग्न पुग्ने आशय हुनुले यहाँ कुनै परिमाणको पिण्डयुक्त पदार्थको उपस्थिति भएको अवस्थाको अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ । यहाँ पानीलाई क्रान्तिको प्रतीकका रूपमा लिँदा पिण्डसम्बद्ध विषय प्रतीक बन्न पुगेको देखिन आउँछ ।

उक्त कवितामा पिण्डको अभिव्यक्ति भएका अन्य अंशहरू पनि रहेका छन् । ती अंशहरूमा तरल पदार्थको नखाँदिने स्वभाव र तरलता प्रदर्शन गर्ने स्वभावको समेत अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस्तो अभिव्यक्तिलाई निम्नलिखित उदाहरणबाट स्पष्ट गर्न सकिन्छ :

उदाहरण चार

कसैको खल्ली इनारभैँ गहिरिँदैमा

त्यसलाई खल्लीमै कोचेर हिँड्न सकिन्न । (वैद्य, २०६९, पृ. ५२)

यहाँ बाढीमा निरन्तर रूपले तरल पदार्थका नयाँनयाँ परिमाण आइरहने र गहिरिएका खल्लीरूपी इनार आदिमा पानी वा तरल पदार्थ खाँदैन नसकिने अभिव्यक्ति छ । यसबाट तरल पदार्थ नखाँदिने स्वभावको हुन्छ भन्ने तथ्यलाई समेत आत्मसात गरेको देखिन पुग्छ । तसर्थ यस अंशमा निश्चित परिमाणको पदार्थको मात्रा वा पिण्डसम्बद्ध अवस्थाको अभिव्यक्ति रहेको स्पष्ट हुन्छ । यही आशयमा खल्ली गहिरिनु र तरल पदार्थमा नखाँदिने स्वभाव हुनुलाई राजनीतिक विकृतिप्रतिको असन्तुष्टिसमेत अन्तर्निहित रहेको देखिन पुगेको छ । जहाँ बलसम्बद्ध विषय बिम्बका रूपमा अभिव्यक्ति भएको देखिन गएको छ । त्यस्तै मुठी बाँधेर कसे पनि तरल पदार्थ मुठीभित्र नअडिने बरु तरल पदार्थले उल्टै भिजाएर जाने आशय पनि उक्त कवितामा रहेको छ । यस्तो आशयमा पनि तरल पदार्थको मात्रासँग सम्बन्धित अभिव्यक्ति बिम्बात्मक रूपले अन्तर्निहित हुनपुगेको देखिन्छ । तलको उदाहरणले यसलाई थप स्पष्ट पार्दछ :

उदाहरण पाँच

तिमी जति दाह्रा किटेर मुठी बाँध

तिम्रो मुठीभित्र ऊ कति पनि अडिन्न

बरु ऊ तिम्रीलाई नै भिजाएर जान्छ । (वैद्य, २०६९, पृ. ५२-५३)

तरल पदार्थलाई ठोस पदार्थजसरी मुठीमा बाँधेर राख्न सकिँदैन । यसरी राख्न खोजेमा तरल पदार्थबाट मुठी नै भिज्न पुग्दछ र पोखिन्छ । यही अभिव्यक्ति माथिको अंशमा रहेको छ । जुन अभिव्यक्तिभित्र पिण्ड र त्यसको स्वभावसँग जोडिएको आशय अन्तर्निहित हुनपुगेको देखिन्छ भने दबाएर दबाउन नसकिने विद्रोहसँग सम्बन्धित सहचर प्रतिच्छायासमेत अन्तर्निहित हुन पुग्दछ ।

माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरणहरू, तीन, चार, र पाँचमा आएका कविताशबाट 'बाढी' कवितामा पिण्डको अभिव्यक्ति छ भन्ने पुष्टि हुन्छ । यसबाट ती कविताशमा लगानी बलका रूपमा आएको गुरुत्व बलले तरल पदार्थलाई विस्थापित गरेकाले पिण्डको उपस्थिति छ र ती विषयहरू

कवितामा कथ्यार्थ, प्रतीक र बिम्बका रूपमा आएका छन् भन्ने सिद्ध हुनपुगेको हो । यसरी बलको एउटा महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा रहेको पिण्डको अभिव्यक्तिका दृष्टिले उक्त कविता उल्लेख्य रहनगएको छ ।

‘बाढी’ कवितामा प्रदुर्यान्तरको अभिव्यक्ति

प्रदुर्यान्तर क्रमिक रूपमा रहेका निकट एकाइ समयान्तरालमा पार हुने दूरीहरूका बिचबाट निकालिने भौतिक परिमाण हो र यो फरकफरक निकट गतिको साभा अन्तरका रूपमा आएको हुन्छ । ‘बाढी’ कवितामा गुरुत्व बल लगानी भई त्यसको प्रभावबाट तरल पदार्थको गतिमा भिन्नता आएका स्थितिहरूको चित्रण गर्ने क्रममा प्रदुर्यान्तरको अभिव्यक्ति हुनपुगेको पाइन्छ । तरल पदार्थको वेग वा गतिमा देखिएको भिन्नताबाट प्रदुर्यान्तर थाह पाउन सकिने र त्यस्ता भिन्नताको अभिव्यक्ति भएकाले उक्त कवितामा प्रदुर्यान्तर अभिव्यक्त हुनपुगेको हो । उदाहरण एकमा प्रस्तुत गरिसकिएको उपर्युल्लिखित अंश, ‘उसको गतिको तीव्रता ... बढी भिरालो बन्छ,’ मा प्रदुर्यान्तरको त्यस्तो अभिव्यक्ति रहेको देखिन्छ ।

उक्त कवितांशमा पिण्डका रूपमा आएको तरल पदार्थलाई सर्वनाम ‘ऊ’ को प्रयोग गरी उक्त तरल पदार्थको गतिमा तीव्रता आउने र त्यस्तो तीव्रता आउनका लागि जमिनको सतह भिरालो भएको हुनुपर्ने अभिव्यक्ति रहनपुगेको छ । तरल पदार्थ समतल सतहमा नबग्ने र केही भिरालो सतहमा बग्ने हुन्छ जुन सार्वभौमिक अनुभवबाट पुष्टि हुने तथ्य हो । जमिनको सतह भिरालो हुँदा तरल पदार्थ बग्नुका पछिको कारणको रूपमा कुनै नै कुनै प्रकृतिको बलको भूमिका फेला पर्न जान्छ । त्यस्तो बल अरु नभएर गुरुत्व बल हो भन्ने तथ्य पनि स्वीकृत तथ्य हुन आउँछ ।

गुरुत्व बलले कुनै वस्तु वा पदार्थलाई सम्पर्कबिना नै विस्थापन गराउँछ । यस्तो बललाई भौतिकीमा सम्पर्कविहीन बल भनिन्छ । यसबारे माथि सैद्धान्तिक आधार उपशीर्षकमा स्पष्ट गरिसकिएको छ । त्यस्तै उदाहरण दुईमा प्रस्तुत कवितांश, ‘उसको धारको तोड ... च्यापिएर आएको हुन्छ,’ मा पनि प्रदुर्यान्तरको उल्लेख्य अभिव्यक्ति पाइन्छ । पानीको धारको तोड सबभन्दा बढी हुने स्थिति भन्नाले अन्य स्थितिमा भन्दा त्यस स्थितिमा धारको तोड बढी भएको भन्ने बुझिन्छ । यस्तो स्थितिमा गुरुत्व बलको प्रभाव बढ्न जाने वातावरण सिर्जना हुन पुगी पानीको वेग परिवर्तित भएको हुन्छ र प्रदुर्यान्तर देखा पर्दछ । जुन स्थिति अग्रगमनको जबरजस्त प्रयत्नसँग सम्बद्ध सहचर प्रतिच्छायायार्थ वा व्यञ्जनागम्य अर्थका रूपमा समेत देखिन पुगी कविताको सौन्दर्यात्मक पक्ष सबल बन्नपुगेको छ ।

‘बाढी’ कवितामा समयान्तराल सङ्ख्याको अभिव्यक्ति

तरल पदार्थ असमान गतिमा चलायमान हुँदा एउटा समयान्तरालमा पार गर्ने दूरीभन्दा अर्को समयान्तरालमा पार गर्ने दूरीको मात्रा असमान हुन जाने स्थितिको चित्रण माथि उल्लेख गरिएका उदाहरण एक र दुईका अंशमा रहेको छ । यसका साथै पदार्थको गति वा वेग तीव्र वा मन्द हुँदै जाने स्थितिमा प्रदुर्यान्तर अभिव्यक्त हुन पुग्दछ भन्नेबारे पनि माथि चर्चा गरिसकिएको छ । यसरी निश्चित अवधिभित्र तरल पदार्थ प्रदुर्यान्तरित भएको वा उत्तरोत्तर रूपले गतिशील भएको स्थितिमा कुनै न कुनै सङ्ख्याका समयान्तरालहरू स्वतः रहने हुन्छ । निश्चित अवधिभित्र लगानी हुन पुगेको बल र देखिन गएको असरको समेत मापन गर्न सकिने र जम्मा समय वा एकाइ समयका खण्डहरूको मात्रासमेत जान्न सकिने स्थिति अभिव्यक्त भएको हुँदा ‘बाढी’ कवितामा प्रदुर्यान्तरसँगै

समयान्तराल सङ्ख्याको अभिव्यक्ति पनि स्वतः हुनपुगेको छ ।

उदाहरण एक र दुईमा प्रस्तुत कवितांशमा तरल पदार्थको गतिको मात्रा क्रमशः बढ्दै गएको र त्यसका पछि जमिनको भिरालोपनले भूमिका निर्वाह गरेको भन्ने आशय अभिव्यक्त छ । कुनै पनि भिरालो जमिनमा रहँदा तरल पदार्थ वा गुड्ने वस्तु गुरुत्व बलका कारण फरकफरक एकाइ समयखण्ड वा समयान्तरालमा फरकफरक परिमाणका दूरी पार गर्ने गर्दछन् । फरकफरक समयान्तरालमा पार भएका दूरीका परिमाणको निकालिएको दूरीअन्तर वा प्रतिसमयान्तरालमा पार भएका दूरीका बिचको साभ्ना अन्तर नै प्रदुर्यान्तर हो । अर्थात्, यिनै समयान्तराल सङ्ख्यालाई आधार मानी प्रदुर्यान्तरलाई दुर्यान्तर प्रतिसेकेन्डका रूपमा समेत चिनाउन सकिन्छ । कुनै परिमाणका प्रदुर्यान्तर लिँदा निश्चित मात्राका समयान्तराल सङ्ख्यासमेत स्वतः फेला पर्न जान्छन् । यस परिस्थितिलाई कुनै पनि पदार्थ वा स्थितिको परिवर्तनका लागि सङ्घर्षको मात्रा र सङ्घर्षसमयको मात्राले भूमिका निर्वाह गर्दछ, भन्ने मान्यताका आधारमा हेर्दा पदार्थको अवस्था परिवर्तन गराउनका लागि कुनै परिमाणको अवधि खर्चिएको देखिन पुग्दछ । यस कवितामा आएको यस्तो अवधिसम्बद्ध विषय सङ्घर्ष र सामाजिक परिवर्तनको अवधिको प्रतिच्छायायार्थका रूपमा समेत आएको पाउन सकिने हुँदा उक्त कविताको सौन्दर्यात्मक पक्षका रूपमा समेत समयान्तराल सङ्ख्याले अन्तर्निहित भूमिका निर्वाह गरेको देखिन आउँछ ।

यसप्रकार माथि प्रस्तुत गरिएका उदाहरण र सम्बन्धित विश्लेषणबाट वैद्यरचित 'बाढी' कवितामा बलसम्बद्ध विषयका रूपमा पिन्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तराल सङ्ख्याको अभिव्यक्ति रहेको र ती विषयहरू कविताका कथ्यविषय, बिम्ब र प्रतीक वा व्यञ्जनाका रूपमा आएको प्रस्ट हुन पुग्दछ ।

निष्कर्ष

पूर्ण वैद्यरचित 'बाढी' कवितामा बाढी र त्यसको स्वभावसँग सम्बन्धित बलसम्बद्ध विषयको अभिव्यक्ति रहेको छ । यस क्रममा तरल पदार्थमा आधारभूत बलका रूपमा रहने गुरुत्वबलको प्रभावको अभिव्यक्ति गरिएको पाइन्छ । यस कवितामा सामाजिक परिवर्तनको चाहनालाई समेत प्रतीकात्मक रूपले अभिव्यक्त गरिएको प्रतीत हुने भए पनि लगानी बलका कारण तरल पदार्थले देखाउने स्वभावसँग सम्बन्धित स्थितिहरूको समेत अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । बलका कारण तरल पदार्थ विस्थापित हुने र विस्थापनका क्रममा बढ्दो गति वा वेगमा प्रवाहित हुने स्थितिको चित्रण गरिनका साथै बलका प्रभावका कारण प्रभावित हुन पुगेका पिन्ड, प्रदुर्यान्तर र समयान्तराल सङ्ख्याको अभिव्यक्ति भएकाले उक्त कवितामा बलसम्बद्ध विषय अभिव्यक्त भएको पुष्टि हुनपुगेको हो । यस अध्ययनबाट उक्त लेखमा उक्त कवितामा बलसम्बद्ध केकस्ता विषय र पक्षको अभिव्यक्ति भएको छ, भन्ने प्रश्नको उत्तर प्राप्त हुनपुगेको छ, भने बलसम्बद्ध ती विषय बिम्ब र प्रतीक वा व्यञ्जनाका रूपमा आएको देखिएकाले त्यस्ता विषयको अभिव्यक्ति केकसरी भएको छ, भन्ने प्रश्नको समेत उत्तर प्राप्त हुनपुगेको छ । यसप्रकार यस अध्ययनमा तरल पदार्थको उपस्थितिका कारण पिन्डको अभिव्यक्ति देखिन गएको, उक्त पिन्डमा कुनै परिमाणको बल लगानी भएको, गति वा वेगमा उताचढाव आएका कारण प्रदुर्यान्तरको उपस्थिति रहेको र निश्चित मात्राका समयान्तरालमा बलको प्रभाव रहन गएको प्रस्ट पारिनका साथै बलसम्बद्ध विषयले उक्त कवितामा निर्वाह गरेका सौन्दर्यात्मक पक्षबारे समेत निरूपण गरिएको छ । तसर्थ कविताको रचनाका क्रममा तरल पदार्थमा पर्ने बलको प्रभावसँग सम्बन्धित विषयको छनोट गर्नु र सम्बन्धित विषयको प्रभावकारी अभिव्यक्ति दिनु उक्त कविताको शक्तिका रूपमा देखिन आउँछ ।

नेपाली-अङ्ग्रेजी पारिभाषिक शब्दावली

अपफेल	Apfel
एमरिच	Emrich
क्लेभेलेण्ड	Cleveland
गति	Velocity
गुरुत्वाकर्षण-पिण्ड	Gravitational mass
गुरुत्वाकर्षणात्मक	Gravitational
जडगति	Momentum
जडत्व	Inertia
जडत्वात्मक	Inertial
जेम्स	James
टन्टन	Tanton
डेन्टिथ	Daintith
दूरी परिवर्तनको अनुपात	Distance change ratio
दुर्यान्तर	Duryantar
धनात्मक	Positive
पार्कर	Parker
पिण्ड	Mass
प्रदुर्यान्तर	Praduryantar
फिलिप	Philip
फिस्क	Fisk
फ्लुड डाइनामिक्स	Fluid dynamics
बल	Force
येह	Yeh
वेग	Speed
वेस्टिन	Weisstein
शून्यात्मक	Zero
संरक्षित	Conservative
सन्दर्भविन्दुसङ्ख्या	Number of reference points
समयान्तराल	Time interval
सरल रेखीय योगात्मक	Linearly additional
साभ्ना गतिअन्तर	Common vilocity difference
साभ्ना दूरीअन्तर	Common distance diffference

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- कुँवर, भविन्द्र. (२०६७). *भौतिक शास्त्रमा भएका केही त्रुटिहरूका खण्डन र समाधान*. काठमाडौँ रिसर्च एन्ड पब्लिकेसन्स प्रा. लि. ।
- कुँवर, भविन्द्र. (माघ, २०७६-असार, २०७७). "चालको दोस्रो नियम र साहित्यमा यसको प्रयोग." *प्रज्ञा*. ११९, पृ. १३४-४७ ।

- कुँवर, भविन्द्र. (२०७७). “‘पानी मात्र पानी’ कवितासङ्ग्रहका कवितामा प्रदुर्यान्तर.” *आरेख*, रमेश प्रभात र अन्य (सम्पा.), ३ (१), पृ. ५२-५८ ।
- खनाल, उदयराज. (६, मङ्सिर, २०७५). “नापतौलका भाष्य” *कान्तिपुर*. कान्तिपुर पब्लिकेसन्स प्रा.लि. ।
- वैद्य, पूर्ण. (२०६९). “बाढी.” *पानी मात्र पानी*. मञ्जुल (अनु.). काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- Apfel, Robert E., and Philip L Marston. (2007). "Acoustic levitation." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., The McGraw-Hill Companies, Inc., <https://www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html>. PDF file.
- Cleveland, John. (1964). *Physical Science*. Charles E. Merrill Books Inc.
- Daintith, John (Ed.). (2008). *A Dictionary of Physics*. Oxford University Press.
- Emrich, Raymond J. (1990). "Fluid Dynamics." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Springer Science+Business Media, LLC, <https://www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html>, PDF file.
- Fisk, Nelson S. (2007) "Equilibrium of forces." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., The McGraw-Hill Companies, Inc., <https://www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html>. PDF file.
- James/James. (1988). "Arithmetic." *Mathematics Dictionary*. 4th ed., contributed by Alchian, Armen et al., CBS Publishers and Distributors.
- Pake, George E. (2007). "Force." *McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology*, edited by Geller, Elizabeth et al., 10th ed., pp. 380-82, The McGraw-Hill Companies, Inc., <https://www.pdfdrive.com/mcgraw-hill-encyclopedia-of-science-technology-10th-edition-e184230166.html>. PDF file.
- Parker, Sybil P and Others (Ed.). (1993). *Mc. Graw - Hill Encyclopedia of Physics*. The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Tanton, James. (2075). "Arithmetic Sequence." *Encyclopedia of Mathematics*, Facts On File, Inc., <https://www.pdfdrive.com/encyclopedia-of-mathematics-science-encyclopedia-8-mbpdf-e28672411.html>. PDF file.
- Weisstein, Eric W. (2003). "Arithmetic Sequence." *CRC Concise Encyclopedia of Mathematics*, 2nd ed., Chapman & Hall/CRC, <https://www.pdfdrive.com/crc-concise-encyclopedia-of-mathematics-second-edition-e156625869.html>. PDF file.
- Yeh, Hsuan. (1990). "Impulse and Momentum." *The Encyclopedia of Physics*, edited by Robert M. Besancon, 3rd ed., Springer Science+Business Media, LLC, <https://www.pdfdrive.com/the-encyclopedia-of-physics-e175944399.html>, PDF file.